

DARIUSZ GRABAREK

 <https://orcid.org/0000-0002-6069-4804>

członek Krajowej Izby Doradców Restrukturyzacyjnych

Kolizja aksjologiczna prawa karnego z prawem upadłościowym jako skutek zmiany tytułu rozdziału XXXVI Kodeksu karnego

Collision between criminal law and bankruptcy law as a consequence of the change in the title of Chapter XXXVI of the Criminal Code

Abstract: The specific legal benefit of the respective provisions of the Penal Code indicated in the title of the special chapter of the Code implies the type of legal benefits contained therein. Since May 25, 2019, the legislator, by amending the title of Chapter XXXVI of this Code as following: ‘Crimes against economic turnover and property interests in civil law transactions’ has extended the generic object of protection, as a result of which it is no longer relevant whether the respective conduct takes place in economic turnover (as previously) or in civil law turnover, in which non-professionals will appear on both sides. The Supreme Court noted that this would cause an inevitable revolution in the interpretation of the provisions of this chapter. Among other things, this applies to the crimes specified in Art. 301 of the Penal Code, sanctioning the debtor’s bankruptcy or insolvency, therefore penalisation, as a subject of a crime, will also apply to the “consumer”. At the same time, the legislator in the insolvency law, and more specifically in the Bankruptcy Law, opened access to debt relief also to those debtors “consumers” who led to their insolvency or significantly increased its degree intentionally or through gross negligence. There is a possibility of reduction of liabilities even if such a debtor acted deliberately. The author showed that this resulted in a discrepancy between criminal law and bankruptcy law, as well as an axiological collision in the legal system, which occurs when the legislator values a given value higher in one norm than in another, and in the other one does the opposite. In the author’s opinion, some norms will not be derogated by the legislator, and the conflict of laws rules will not apply in this case. It will be necessary to interpret penal provisions based on the paradigm of the presumption of the rationality of the legislator and the subsidiarity of criminal law.

Keywords: business trading, civil law transaction, bankruptcy, insolvency, debt removal, penalty, axiological collision, subsidiarity of criminal law

1. Wprowadzenie

Z dniem 25 maja 2019 r. ustawodawca dokonał zmiany tytułu rozdziału XXXVI Kodeksu karnego z *Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu* na *Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu i interesom majątkowym w obrocie cywilnoprawnym*¹. Mimo dodania do tego rozdziału tylko art. 306a – penalizującego zmianę wskazania drogomierza pojazdu mechanicznego lub ingerowanie w prawidłowość jego pomiaru – w uzasadnieniu projektu nowelizacji podniesiono potrzebę zmiany tytułu, argumentując ją wolą oddania w ten sposób pełnego charakteru chronionego dobra prawnego, którym oprócz obrotu gospodarczego jako całości stały się interesy majątkowe w obrocie cywilnoprawnym².

Opisana modyfikacja jedynie *prima facie* porządkuje stan rzeczy, gdyż w istocie zrodzi szereg komplikacji, co podkreślił już Sąd Najwyższy w swoich pierwszych uwagach do projektu ustawy, dotyczących wywołania tą zmianą swoistej rewolucji w wykładni typów czynów zabronionych z rozdziału XXXVI³. Owe problemy będą wynikać z faktu, że każda zmiana tytułu któregoś rozdziału części szczególnej Kodeksu karnego wpływa na zakres kryminalizacji czynów zabronionych w nim ujętych. Skutkuje to koniecznością oceny wszelkich tego rodzaju modyfikacji pod kątem zachowania spójności systemu prawa, rozumianego jako ogół norm prawnych obowiązujących w danym państwie w określonym czasie. Zgodnie bowiem z postulatem doktryny prawniczej kierowanym do ustawodawcy system ten powinien charakteryzować się niesprzecznością.

Niestety, wskazana nowelizacja, penalizująca obszar związany z interesami majątkowymi w obrocie cywilnoprawnym, spowodowała istotny rozdźwięk między prawem karnym a upadłościowym na poziomie aksjologicznym. Znamiennym przykładem takiej sytuacji jest art. 301 § 2 i 3 k.k. Z jednej strony bowiem osoba fizyczna nieprowadząca działalności gospodarczej lub zawodowej może w ramach prawa upadłościowego uzyskać umorzenie zobowiązań również wtedy, gdy doprowadziła do swojej upadłości bądź niewypłacalności w sposób umyślny, z drugiej strony zaś ta sama osoba, na skutek rozszerzenia rodzajowego przedmiotu

¹ Ustawa z dnia 15 marca 2019 r. o zmianie ustawy – Prawo o ruchu drogowym oraz ustawy – Kodeks karny. Dz.U. 2019, poz. 870.

² Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Prawo o ruchu drogowym oraz ustawy – Kodeks karny. Druk nr 2878, s.14. Sejm VIII kadencji, 24.09.2018. Źródło: <https://orka.sejm.gov.pl/Druki8ka.nsf/0/BOB303E8640376EBC125831A003532BF/%24File/2878.pdf> [dostęp: 19.09.2021].

³ Uwagi Sądu Najwyższego do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Prawo o ruchu drogowym. 24.01.2018. Źródło: <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12307059/12484417/12484420/dokument328113.pdf> [dostęp: 19.09.2021].

ochrony o interesy majątkowe w obrocie cywilnoprawnym, może w ramach prawa karnego materialnego ponieść w konsekwencji tych samych zachowań odpowiedzialność karną, a nadto może zostać objęta obowiązkiem naprawienia szkody. Innymi słowy: zachowania, które na gruncie prawa upadłościowego nie są przeszkodą do umorzenia zobowiązań dłużnika (wprost w tym kierunku ustawodawca zliberalizował owo prawo), równocześnie zostały uznane przez ustawodawcę za przestępstwa.

Niniejsze opracowanie stanowi próbę zwrócenia uwagi na fakt, że zmiana tytułu rozdziału XXXVI k.k., mająca służyć uporządkowaniu przepisów, doprowadziła do rozdźwięku na poziomie aksjologicznym między Kodeksem karnym a polskim prawem upadłościowym, a likwidacja zaistniałej kolizji z dużym prawdopodobieństwem nie nastąpi wskutek derogacji określonych norm przez ustawodawcę ani dzięki wykorzystaniu reguł kolizyjnych, lecz w drodze nowej wykładni przepisów karnych.

2. Rodzajowe dobro prawne a wykładnia przepisów Kodeksu karnego

Rodzajowe dobro prawne wskazane w tytule danego rozdziału części szczególnej Kodeksu karnego implikuje wykładnię przepisów w nim zawartych. Stwierdzenie to wiąże się z ważkim zagadnieniem, jakim jest wpływ treści intytulacji takiego rozdziału na sposób odczytania przedmiotu ochrony zabezpieczanego przez konkretny przepis karny. Zasadniczo przyjmuje się, że możemy ustalić, co stanowi dobro chronione przez rozważany przepis, na podstawie tytułu rozdziału⁴. Tytuł ten ma być odzwierciedleniem przemyślanej woli ustawodawcy, a podmiot rozpoznający znamiona danego czynu zabronionego winien mieć go na uwadze w procesie wykładni. Przesłanką grupowania przestępstw w części szczególnej jest dobro rodzajowe, zatem opierając się na nazwie rozdziału, możemy określić grupowe dobro chronione, np. życie człowieka, zdrowie człowieka, mienie⁵. Tytuły rozdziałów wskazanej części Kodeksu karnego nie tylko mają charakter normatywny, lecz także pełnią funkcję klasyfikująco-porządkującą⁶. Twórcy obecnie obowiązującego Kodeksu karnego, świadomi niedociągnięć i braku konsekwencji w tej materii we wcześniejszych ustawach karnych, postarali się pogrupować wzorce ustawowe według dóbr prawnych i ich grup rodzajowych.

⁴ L. Gardocki: *Prawo karne*. Wyd. 20. Warszawa 2017, s. 91.

⁵ R.G. Hałas: *Dobro chronione (przedmiot przestępstwa)*. W: *Prawo karne*. Red. A. Grześkowiak, K. Wiak. Wyd. 7. Warszawa 2020, s. 104–105.

⁶ A. Mucha: *Struktura przestępstwa gospodarczego oraz okoliczności wyłączające bezprawność czynu w prawie karnym gospodarczym. Analiza teoretyczna i dogmatyczna*. Warszawa 2013, s. 150.

Odnosząc się do tytułu rozdziału XXXVI k.k. w jego poprzednim brzmieniu (*Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu*), należy zaznaczyć, że nawiązywał do nazwy ustawy z dnia 12 października 1994 r. o ochronie obrotu gospodarczego i zmianie niektórych przepisów prawa karnego⁷. W rozdziale tym znalazła się, z pewnymi modyfikacjami, większość typów czynów zabronionych ujętych wcześniej w owej ustawie, m.in. przestępstwo nadużycia zaufania, oszustwa kredytowe i ubezpieczeniowe, pranie brudnych pieniędzy, przestępstwa na szkodę wierzycieli, udaremnienie przetargu publicznego⁸. Twórcy Kodeksu karnego, dobierając te typy przestępstw, poza wspólną dla nich kategorią obrotu gospodarczego kierowali się także wagą czynów oraz ówczesnym zasięgiem ich występowania i prognozowaną częstotliwością popełniania⁹.

Termin „obrót gospodarczy” jest kluczowy dla tematyki przestępstw gospodarczych. Nie można się bez niego obejść przy ustalaniu treści przepisów karnych dotyczących sfery działalności gospodarczej, chociaż nie istnieje definicja legalna tego pojęcia ani nie mieści się ono w kategorii języka prawnego. R. Zawłocki definiuje „obrót gospodarczy” jako nie tylko (i nie tyle) wymianę dóbr i usług, która z reguły odbywa się z użyciem środków płatniczych, ale przede wszystkim jako towarzyszące tej wymianie i powstające w trakcie niej stosunki między jej podmiotami (uczestnikami)¹⁰. Podobnie J. Skorupka uważa, że przez „obrót gospodarczy” należy rozumieć wymianę dóbr i usług odbywającą się na ogół za pośrednictwem pieniądza i innych środków płatniczych oraz towarzyszące jej i powstające w procesie tej wymiany stosunki prawne między jej uczestnikami¹¹. Istotny w rozważanym tu przedmiocie jest też pogląd wyrażony w uchwale Sądu Najwyższego z dnia 20 listopada 2000 r.¹²: organ ten stwierdził, że obrót gospodarczy może się odbywać nie tylko między przedsiębiorcami, lecz także pomiędzy nimi a konsumentami, tj. osobami, dla których transakcje mają charakter niezawodowy.

Trzeba podkreślić, że z pojęciem „obrót gospodarczy” ściśle wiąże się pojęcie „działalność gospodarcza”, które posiada definicję legalną, zawartą w art. 3 ustawy z 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców¹³. Według tej nowej ustawy – wchodzącej w skład pakietu aktów prawnych nazywa-

⁷ Dz.U. 1994, nr 126, poz. 615.

⁸ O. Górniok: *Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu (rozdz. XXXVI KK art. 296–309)*. W: *Prawo karne gospodarcze*. Red. O. Górniok. Warszawa 2003, s. 70–123.

⁹ *Ibidem*, s. 73.

¹⁰ R. Zawłocki: *Podstawy odpowiedzialności karnej za przestępstwa gospodarcze*. Warszawa 2004, s. 13.

¹¹ J. Skorupka: *Prawo karne gospodarcze. Zarys wykładu*. Warszawa 2005, s. 22.

¹² Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 20 listopada 2000 r. I KZP 31/00, OSNKW 2001, nr 1–2, poz. 5. LEX nr 44029.

¹³ Dz.U. 2018, poz. 646.

nych potocznie „konstytucją biznesu” – działalność gospodarcza oznacza zorganizowaną działalność zarobkową wykonywaną we własnym imieniu i w sposób ciągły. Co prawda owa definicja wywodzi się z innej gałęzi prawa, jednak w omawianym przypadku nie ma przesłanek do odmiennej interpretacji analizowanego pojęcia w prawie karnym. Jest to wniosek w pełni uzasadniony, akceptowany od lat przez doktrynę, także podczas obowiązywania poprzednich ustaw regulujących działalność gospodarczą. Dla przykładu: przy ocenie, czy działalność podmiotu ma charakter działalności gospodarczej, główną dyrektywą muszą być przepisy ustawy z 23 grudnia 1988 r. o działalności gospodarczej¹⁴, a konkretnie – art. 2 tego aktu prawnego, w którego rozumieniu działalnością gospodarczą jest działalność wytwórcza, budowlana, handlowa i usługowa prowadzona w celach zarobkowych i na własny rachunek podmiotu prowadzącego taką działalność¹⁵.

Termin „obróć gospodarczy” służy do zdefiniowania pojęcia „przestępstwo gospodarcze”. W nauce prawa karnego występują różne definicje tego przestępstwa, uzależnione od bieżących systemów ekonomicznych, gospodarczych i politycznych. Przywołuje się formułę E. Zimmerlego, który za przestępstwa gospodarcze uznał czyny karalne naruszające interesy prawne chronione przepisami o obrocie gospodarczym i zarządzaniu publicznymi dobrami majątkowymi¹⁶. O. Górniok zdefiniowała „przestępstwa gospodarcze” jako czyny karalne godzące w ponadindywidualne dobra w sferze życia gospodarczego lub im zagrażające, polegające na naruszeniu zaufania związanego z pozycją sprawcy lub instytucją życia gospodarczego oraz grożące utratą zaufania społecznego do systemu gospodarczego lub jego podstawowych instytucji¹⁷. Z kolei zdaniem R. Zawłockiego przestępstwem gospodarczym jest czyn zabroniony o określonych cechach ustawowych, opisany w przepisie karnym, którego głównym rodzajowym przedmiotem ochrony są ustalone podstawy prawidłowego obrotu gospodarczego. Do tak zdefiniowanego przestępstwa gospodarczego nie będą mogły zostać zaliczone czyny karalne godzące w obróć gospodarczy jedynie pośrednio, w przypadku których stanowi on tylko uboczny lub indywidualny przedmiot ochrony¹⁸.

Jak już podniesiono, w procesie wykładni, przy rozpoznawaniu znamion danego przestępstwa, winno się mieć na uwadze tytuł rozdziału czę-

¹⁴ Dz.U. 1988, nr 41, poz. 324 ze zm.

¹⁵ J. Majewski: *Art. 300. W: Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 278–363 Kodeksu karnego*. Red. A. Zoll. Kraków 1999, s. 366–405.

¹⁶ Cyt. za: O. Górniok: *Koncepcja przestępstw gospodarczych w doktrynie niemieckiej a polityka kryminalna*. „Państwo i Prawo” 1993, nr 1, s. 63.

¹⁷ O. Górniok: *Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie*. Warszawa 1994, s. 57–58.

¹⁸ R. Zawłocki: *Podstawy odpowiedzialności karnej...*, s. 55.

ści szczególnej Kodeksu karnego. Trzeba więc zaznaczyć, że przestępstwo – jako pojęcie ogólne i jako określony typ czynu zabronionego – może być analizowane z punktu widzenia swojej struktury. Taka teza prowadzi do wniosku, że do jego najistotniejszych elementów należą: podmiot przestępstwa, strona podmiotowa, przedmiot przestępstwa i strona przedmiotowa¹⁹. Na potrzeby niniejszego artykułu wskazane jest skoncentrowanie się na przedmiocie i podmiocie.

Rozważając wpływ tytułu rozdziału na wykładnię znamion (tutaj: przedmiotu i podmiotu) danego przestępstwa w nim opisanego, w odniesieniu do uprzedniej intytulacji rozdziału XXXVI – *Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu* – jako przykład można wymienić przestępstwa przeciwko wierzycielom określone w art. 300 k.k., art. 301 k.k. i art. 302 k.k. Co ważne, dotychczas w doktrynie i judykaturze istniało w tym zakresie w miarę zgodne stanowisko. Przedmiotem ochrony w przypadku owych przestępstw była prawidłowość (pewność) obrotu gospodarczego jako kategoria zbiorcza, oznaczająca splot różnorodnych interesów. Z jednej strony miała obejmować indywidualne interesy majątkowe podmiotów uczestniczących w obrocie gospodarczym, a z drugiej – ponadindywidualne interesy gospodarcze całego społeczeństwa²⁰. Wskazywano, że rodzajowym przedmiotem ochrony tych przestępstw są uczciwość, rzetelność i godziwość w obrocie gospodarczym, który rozumiano jako całokształt stosunków między podmiotami prowadzącymi działalność gospodarczą lub między takim podmiotem a nieprowadzącym owej działalności²¹. Przedmiotem ochrony w znaczeniu ogólnym jest generalnie ujmowany interes określonej grupy uczestników obrotu gospodarczego²². Omawiane przepisy chronią więc obrót gospodarczy rozumiany ogólnie, czyli interesy wszystkich jego uczestników, i jednocześnie obrót gospodarczy rozumiany konkretnie, czyli fragment stosunków gospodarczych pomiędzy dłużnikami a wierzycielami uczestniczącymi w obrocie gospodarczym²³. Wykładnia art. 300 § 1 k.k. musi uwzględniać rodzajowy przedmiot ochrony przepisów wymienionych w rozdziale XXXVI k.k., czyli chronić obrót gospodarczy²⁴.

¹⁹ L. Gardocki: *Prawo karne...*, s. 65.

²⁰ J. Majewski: *Art. 300...*, s. 370–371.

²¹ M. Currit: *Pokrzywdzenie wierzyciela przez dłużnika. Przestępstwa z art. 300 i 301 § 1 k.k.* Warszawa 2021, s. 21.

²² R. Zawłocki: *Przestępstwa przeciwko wierzycielom w polskim prawie karnym*. Sopot 2007, s. 110.

²³ *Ibidem*, s. 113–114.

²⁴ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2002 r. II KKN 220/00. LEX nr 55524.

Natomiast w odniesieniu do podmiotu sytuacja miała bardziej skomplikowany charakter. J. Majewski prezentuje pogląd, że podmiotem przestępstw określonych w art. 300 § 1–3, art. 301 § 1–3 oraz art. 302 § 1 k.k. może być wyłącznie dłużnik prowadzący działalność gospodarczą, co w pełni harmonizuje z rodzajowym przedmiotem ochrony rozdziału XXXVI k.k. Zdaniem tego przedstawiciela doktryny z doświadczenia wynika, że najbardziej niebezpieczne i karygodne zamachy przeciwko obrotowi gospodarczemu są dokonywane przez jego profesjonalnych uczestników, a jedynie wyjątkowo – przez nieprofesjonalistów. Autor powołuje się tutaj na zasadę subsydiarności prawa karnego, ponieważ gdyby podmiotami mogli być również dłużnicy nieprowadzący działalności gospodarczej, czyli nieprofesjoniści, pociągałoby to za sobą w wielu wypadkach rozszerzenie granic kryminalizacji ponad miarę wyznaczoną kryminalną i polityczną koniecznością²⁵.

Inaczej kwestię podmiotu wskazanych przestępstw ocenia O. Górniok, która przywołuje Motywy do Kodeksu karnego z 1932 r. (przyjęta nazwa uzasadnienia rządowego) i zawartą w nich uwagę, że handlem i spekulacją zajmują się także ludzie niebędący kupcami, którzy zaciągają długi. Jak zaznacza autorka, przeciw wykładni ograniczającej pojęcie „dłużnik” do podmiotu profesjonalnego przemawia okoliczność, że niejednokrotnie dłużnicy nieuprawiający profesjonalnie działalności gospodarczej pozorują charakter podmiotu gospodarczego dla zdobycia zaufania kontrahenta (potencjalnego wierzyciela)²⁶. Pogląd ten, zmierzający w kierunku uznania, że podmiotem przestępstwa może być każdy dłużnik w stosunku do każdego wierzyciela, znalazł akceptację w uchwale Sądu Najwyższego odnoszącej się do art. 300 § 2 k.k. Stwierdzono w niej, że określenie „orzeczenia sądu lub innego organu państwowego” nie ogranicza się tylko do orzeczeń dotyczących wierzytelności wynikającej ze stosunku prawnego, którego stroną jest podmiot obrotu gospodarczego²⁷. Odmienną interpretację Sąd Najwyższy przyjął we wcześniejszej uchwale, w której uznał, że zagrożonym niewypłacalnością w rozumieniu art. 300 § 1 k.k. może być każdy dłużnik podmiotu prowadzącego działalność gospodarczą²⁸, zatem podmiotem przestępstwa może być dowolny dłużnik, pod warunkiem że wierzyciel jest przedsiębiorcą.

Zdaniem R. Zawłockiego istotę opisywanych przestępstw stanowi działanie przeciwko wierzycielom jako podmiotom gospodarczym i nie ma podstaw do stwierdzenia, że także dłużnik musi prowadzić działalność

²⁵ J. Majewski: *Art. 300...*, s. 375.

²⁶ O. Górniok: *Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu...*, s. 107.

²⁷ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 26 listopada 2003 r. I KZP 32/03. Legalis nr 59874.

²⁸ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 20 listopada 2000 r. I KZP 31/00...

gospodarczą, gdyby bowiem zakończył jej prowadzenie po powstaniu zobowiązania, a jeszcze przed zainicjowaniem działań na szkodę wierzyciela, mógłby uniknąć odpowiedzialności karnej. Wierzyciel – przynajmniej w chwili powstania zobowiązania – musi być podmiotem gospodarczym lub prowadzić działalność gospodarczą, ponieważ tylko pod takim warunkiem dłużnik niebędący podmiotem gospodarczym staje się uczestnikiem obrotu gospodarczego, a zarazem jego działalność jest szkodliwa dla tego obrotu²⁹.

Kolejna koncepcja opiera się na zasadniczej roli wykładni celowościowej oraz systemowej. Znalazła poparcie w przywołanym uprzednio orzeczeniu Sądu Najwyższego, który zauważył, że co najmniej jedna ze stron zobowiązania rodzącego wierzytelność, której zaspokojenie udaremniając lub uszczuplając sprawcy przestępstw na szkodę wierzycieli, musi prowadzić działalność gospodarczą³⁰. Irrelevantna okazuje się okoliczność, która ze stron stosunku zobowiązaniowego jest przedsiębiorcą.

Niezależnie od różnych stanowisk doktryny i orzecznictwa trzeba podkreślić, że w kwestii zarówno podmiotu, jak i przedmiotu przestępstw przeciwko wierzycielom, przywołanych tu dla przykładu, punktem odniesienia w wykładni przepisów pozostawał ujęty w tytule rozdziału XXXVI k.k. „obrotu gospodarczy”.

3. Zasada subsydiarności prawa karnego

Zauważyć należy, że dobro prawne ma znaczenie nie tylko z punktu widzenia prawa karnego. Wręcz przeciwnie – ochronie takich dóbr służą w pierwszej kolejności inne gałęzie prawa, a w przypadku aspektów prawnokarnych obowiązuje zasada *ultima ratio*, która nie jest i nie może być irrelevantna dla organów ścigania ani sądów karnych. Prawnokarna ochrona – tu: obrotu gospodarczego – winna więc mieć zastosowanie jedynie wówczas, gdy nie można skutecznie zapewnić tej ochrony instrumentami pozakarnymi; postulat *ultima ratio* jest zaś szczególnie wiążący w odniesieniu do obrotu gospodarczego, zarówno na poziomie legislacyjnym, jak i na poziomie wykładni przepisów karnych gospodarczych³¹.

Zasada subsydiarności prawa karnego oznacza przyjęcie, że jego przepisy nie stanowią samodzielnej podstawy do uznania danego zachowania za bezprawne, lecz stanowią ją przede wszystkim m.in. normy prawa

²⁹ R. Zawłocki: *Przestępstwa przeciwko wierzycielom...*, s. 115.

³⁰ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2002 r. II KKN 220/00...

³¹ R. Zawłocki: *Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu. Zagadnienia ogólne*. W: *System prawa karnego*. T. 9: *Przestępstwa przeciwko mieniu i gospodarcze*. Red. R. Zawłocki. Warszawa 2015, s. 399–452.

cywilnego i administracyjnego. Wśród przedstawicieli doktryny prawa karnego, i to w różnych porządkach prawnych, panuje przekonanie, że powinno ono interweniować wtedy, kiedy inne rodzaje akcji nie są wystarczające³². Zasada subsydiarności może się przejawiać w tworzeniu prawa oraz w jego stosowaniu. Prawo karne nie powinno wkraczać – i nie powinna mieć miejsca kryminalizacja – jeżeli wystarczą środki przewidziane w innych dziedzinach prawa, np. w prawie administracyjnym, cywilnym, pracy, karno-administracyjnym. Rozważając potrzebę kryminalizacji, należy brać pod uwagę również pozostałe środki kontroli społecznej³³. W. Wolter zaznacza, że jeżeli coś jest nakazane w innej dziedzinie prawa, to tym samym nie jest zakazane przez normy prawa karnego. Pomocniczość prawa karnego wynika z jego istoty, którą stanowi charakter subsydiarny, związany ze znamieną cechą owego prawa, czyli funkcją *ultima ratio*³⁴.

Bezpośrednio do omawianych przestępstw odnosi się ważne zapamiętanie R. Zawłockiego. Według niego przepis karny nie może samodzielnie określać danego zachowania z dziedziny gospodarki jako szkodliwego i bezprawnego. Obrót gospodarczy nie może być regulowany przepisami prawa karnego, gdyż taka sytuacja byłaby sprzeczna z zasadą jego subsydiarności, korespondującą z konstytucyjną zasadą wolności działalności gospodarczej³⁵. W wypadku przestępstw przeciwko wierzycielom rolę prawa karnego powinno się sprowadzić do konstruowania przepisów wspierających egzekwowanie przepisów prawa cywilnego. Prawo karne musi uwzględniać reguły obrotu gospodarczego, w tym sensie, że ustanowienie czynu zabronionego (przestępstwa) powinno się odnosić do reguł tegoż obrotu³⁶. Stosunki społeczne są w głównej mierze porządkowane przez normy innych gałęzi prawa (m.in. prawo cywilne), zatem dana norma prawa karnego winna mieć związek z owymi normami. W prawie karnym funkcjonuje szereg takich przestępstw i w tym znaczeniu jest ono prawem wtórnym. Niedopuszczalna byłaby sytuacja, gdyby z jednej strony norma karna penalizowała pewne zachowanie, a z drugiej strony to samo zachowanie było dozwolone poza regulacją karną, określoną również klauzulami generalnymi. Norma prawa karnego niezgodna z normami innych gałęzi prawa – tu: prawa upadłościowego – jest dysfunkcyjna. Organy ścigania i sądy dokonujące wykładni normy karnej winny się kierować nie tylko przepisami prawa karnego, ale przede wszystkim przepisami pierwotnie regulującymi konkretne stosunki społeczne.

³² L. Gardocki: *Zagadnienia teorii kryminalizacji*. Warszawa 1990, s. 127.

³³ Ibidem, s. 127–128.

³⁴ W. Wolter: *Funkcja błędu w prawie karnym*. Warszawa 1965, s. 174.

³⁵ R. Zawłocki: *Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu...*, s. 36.

³⁶ Ibidem, s. 38.

4. Prawo upadłościowe a konflikt interesów dłużników i ich wierzycieli

Przywołane wcześniej reguły obrotu gospodarczego są wytworem aktualnego systemu ekonomicznego, gospodarczego i politycznego danego państwa, od którego to systemu zależy definiowanie pojęcia „przestępstwo gospodarcze”, zatem również określanie przestępstw przeciwko wierzycielom. Wśród tych reguł (co oczywiste, w odniesieniu do wierzycieli i ich dłużników w Polsce) duże znaczenie mają obecnie przepisy polskiego prawa insolwencyjnego – upadłościowego³⁷ i restrukturyzacyjnego³⁸, a uprzednio ustawy Prawo upadłościowe i naprawcze³⁹.

Wywodzący się z języka łacińskiego termin *insolvency* oznacza ‘niewypłacalność’ i jest używany w różnych systemach prawnych do nazwania zbiorowych postępowań dotyczących niewypłacalności. Prawo upadłościowe wraz z prawem restrukturyzacyjnym stanowią kompleksową regulację prawną, której przedmiotem są relacje pomiędzy niewypłacalnym lub zagrożonym niewypłacalnością dłużnikiem a jego wierzycielem⁴⁰. Regulacja ta obejmuje normy należące z systemowego punktu widzenia do prawa cywilnego, prawa postępowania cywilnego, prawa administracyjnego oraz prawa karnego⁴¹.

31 marca 2009 r. weszły w życie przepisy o „upadłości konsumenckiej”⁴², przy czym trzeba zauważyć, że termin ten nie jest określeniem ustawowym i może być używany wyłącznie w języku prawniczym na oznaczenie postępowania upadłościowego wobec osoby fizycznej nieprowadzącej działalności gospodarczej lub zawodowej. Początkowo to nowe, odrębne postępowanie upadłościowe nie skutkowało większą liczbą ogłoszonych upadłości takich podmiotów, co wynikało przede wszystkim z obowiązku oddalenia przez sąd wniosku o ogłoszenie upadłości w sytuacji, kiedy niewypłacalność nie powstała za sprawą okoliczności wyjątkowych i zarazem niezależnych od wnioskodawcy.

Ówczesnie obowiązujące przepisy polskiego prawa upadłościowego i naprawczego spotkały się z dużą krytyką, równolegle bowiem prawo

³⁷ Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe. T.j. Dz.U. 2020, poz. 1228 ze zm.

³⁸ Ustawa z dnia 15 maja 2015 r. – Prawo restrukturyzacyjne. T.j. Dz.U. 2020, poz. 814 ze zm.

³⁹ Tekst pierwotny: Dz.U. 2003, nr 60, poz. 535.

⁴⁰ A. Hrycaj: *Prawo i postępowanie upadłościowe osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej*. Warszawa 2020, s. 15.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zmianie ustawy – Prawo upadłościowe i naprawcze oraz ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych. Dz.U. 2008, nr 234, poz. 1572.

insolwencyjne innych krajów Europy zmierzało w przeciwną stronę. W polskim prawie nadrzędny cel postępowania upadłościowego stanowiło zaspokojenie wierzycieli, a sytuacja dłużnika była drugorzędna, natomiast w Europie zaczął dominować pogląd, że postępowanie upadłościowe nie powinno być głównie postępowaniem likwidacyjnym, lecz zasadniczo winno mieć na względzie interes dłużnika, pomóc mu w przewyciężeniu kryzysu, zrestrukturyzować go i doprowadzić do jego przetrwania⁴³.

Racjonalne uwagi i postulaty wpłynęły na przyjęcie ustawy z dnia 29 sierpnia 2014 r. o zmianie ustawy – Prawo upadłościowe i naprawcze, ustawy o Krajowym Rejestrze Sądowym oraz ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych⁴⁴. Celem „upadłości konsumenckiej” stało się wówczas oddłużenie dłużnika, a zaspokojenie jego wierzycieli zeszło na dalszy plan. Kolejna nowelizacja nastąpiła na mocy ustawy z dnia 30 sierpnia 2019 r. o zmianie ustawy – Prawo upadłościowe oraz niektórych innych ustaw⁴⁵. Uchylono wtedy obowiązek oddalania przez sąd wniosku o ogłoszenie upadłości „konsumenta”, jeżeli doprowadził on do swojej niewypłacalności lub istotnie zwiększył jej stopień umyślnie lub wskutek rażącego niedbalstwa. Zasadą stało się natomiast ogłaszanie upadłości wobec każdego niewypłacalnego dłużnika – osoby fizycznej nieprowadzącej działalności gospodarczej lub zawodowej. Przyjęto, że kryteria umyślności lub rażącego niedbalstwa będą przez sąd oceniane dopiero po ogłoszeniu upadłości i przeprowadzeniu postępowania upadłościowego, przy podejmowaniu decyzji o ustaleniu planu spłaty wierzycieli albo umorzeniu zobowiązań upadłego bez ustalenia planu spłaty wierzycieli, albo warunkowym umorzeniu zobowiązań upadłego bez ustalenia planu spłaty wierzycieli oraz przy ewentualnej odmowie ustalenia planu spłaty wierzycieli, umorzenia zobowiązań upadłego bez ustalenia planu spłaty bądź warunkowego umorzenia zobowiązań bez ustalenia planu spłaty, gdy upadły doprowadził do swojej niewypłacalności lub istotnie zwiększył jej stopień w sposób celowy, w szczególności przez trwonienie części składowych majątku. Rzeczona odmowa nie jest obligatoryjna, sąd bowiem może przyjąć, że ustalenie planu spłaty wierzycieli lub wskazane umorzenia będą uzasadnione względami słuszności lub względami humanitarnymi. Zgodnie z wolą prawodawcy ogłoszenie upadłości osoby fizycznej nieprowadzącej działalności gospodarczej lub zawodowej nie ma na

⁴³ A. Machowska: *Geneza reformy postępowań, założenia nowelizacji i jej główne cele*. W: *Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe*. Red. A. Machowska. Wyd. 2. Warszawa 2021, s. 29–38.

⁴⁴ Dz.U. 2014, poz. 1306.

⁴⁵ Dz.U. 2019, poz. 1802.

celu uniknięcia płacenia przez nią długów, ale przywrócenie jej egzystencji w warunkach nienaruszających godności. Kolejna obszerna nowelizacja, również w zakresie prawa upadłościowego, weszła w życie 1 grudnia 2021 r.⁴⁶

5. Stosunek prawa upadłościowego do prawa karnego

Komparatystyczne ujęcie zmiany przez ustawodawcę tytułu rozdziału XXXVI k.k., który obecnie brzmi *Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu i interesom majątkowym w obrocie cywilnoprawnym*, oraz obowiązujących uregulowań prawa upadłościowego uwidacznia wyraźny brak spójności systemu prawa. Za przykład mogą tu posłużyć art. 301 § 2 k.k. i art. 301 § 3 k.k. Czynność sprawcza przestępstwa w § 2 polega na doprowadzeniu się przez dłużnika do upadłości lub niewypłacalności bez wskazania możliwych sposobów wywołania tych skutków, § 3 zaś typizuje doprowadzenie się przez dłużnika do upadłości lub niewypłacalności w sposób lekkomyślny, przez co ustawodawca rozumie w szczególności trwonienie części składowych majątku, zaciąganie zobowiązań lub zawieranie transakcji oczywiście sprzecznych z zasadami gospodarowania. W stanie prawnym do 25 maja 2019 r. (przed zmianą tytułu rozdziału XXXVI k.k.) należało przyjmować, że chodzi o dłużnika prowadzącego działalność gospodarczą⁴⁷. W tej ostatniej kwestii – niezależnie od przytoczonych wcześniej nieco odmiennych poglądów przedstawicieli doktryny, m.in. R. Zawłockiego i O. Górniok – generalnie uzasadnione było uznanie, że „obróć gospodarczy” w ujęciu karnistycznym odnosi się do obrotu pomiędzy profesjonalistami lub do sytuacji, kiedy co najmniej jeden z jego uczestników jest profesjonalistą. Za takim stanowiskiem przemawiała wykładnia historyczna związana z umieszczeniem przestępstw na szkodę wierzycieli poza Kodeksem karnym – w ustawie z dnia 12 października 1994 r. o ochronie obrotu gospodarczego – a następnie ujmowanie ich w rozdziale XXXVI k.k., do 25 maja 2019 r. zatytułowanym *Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu*⁴⁸.

W prawie upadłościowym w jego obecnym brzmieniu – zgodnie z wolą i wyraźnie wyartykułowaną intencją ustawodawcy – otwarty został dostęp do oddłużenia się również tym dłużnikom, którzy doprowadzili

⁴⁶ Ustawa z dnia 6 grudnia 2018 r. o Krajowym Rejestrze Zadłużonych. T.j. Dz.U. 2019, poz. 55 ze zm.

⁴⁷ M. Kulik: *Art. 301 [Pokrzywdzenie wierzycieli]*. W: *Kodeks karny. Komentarz*. Red. M. Mozgawa. Wyd. 8. Warszawa 2017, s. 925–927.

⁴⁸ K. Patora: *Prawnokarna ochrona wierzycieli. Zagadnienia teorii i praktyki*. Łódź 2020, s. 45.

do swojej niewypłacalności lub istotnie zwiększyli jej stopień umyślnie lub wskutek rażącego niedbalstwa. Stało się tak w rezultacie uchylenia art. 491[4] ustawy Prawo upadłościowe i braku możliwości oddalenia przez sąd wniosku o ogłoszenie upadłości, jeżeli zajdą wymienione przesłanki. Ustawodawca wyeliminował istniejący uprzednio na tym wstępnym etapie cenzus moralności płatniczej – rozumianej jako podejmowanie przez dłużnika racjonalnych decyzji wpływających na jego sytuację majątkową przed złożeniem wniosku o ogłoszenie upadłości⁴⁹ – dlatego aktualnie w postępowaniu w przedmiocie ogłoszenia upadłości „konsumenckiej” przyczyny niewypłacalności dłużnika nie podlegają badaniu ani nie warunkują ogłoszenia upadłości takiego podmiotu⁵⁰. Dłużnik uzyska oddłużenie również we wskazanych przypadkach, a swoistą karą za nierzetelność będzie dla niego, zgodnie z art. 491[15] ust. 1a przywołanej ustawy, jedynie wydłużenie planu spłaty na okres do 84 miesięcy.

Do wspomnianego oddłużenia nie dojdzie natomiast, zgodnie z art. 491[14a] ust. 1 Prawa upadłościowego, w sytuacji gdy dłużnik doprowadził do swojej niewypłacalności lub istotnie zwiększył jej stopień w sposób celowy, w szczególności przez trwonienie części składowych majątku oraz celowe nieregulowanie wymagalnych zobowiązań. Moralność płatnicza przybiera w tym wypadku postać braku celowego doprowadzenia do niewypłacalności, a wyłącza ją wina umyślna w zamiarze bezpośrednim doprowadzenia do niewypłacalności⁵¹. Zaznaczyć jednak należy, że nawet wówczas ustawodawca przewidział możliwość oddłużenia, gdyby było to uzasadnione zasadami słuszności lub humanitarnymi (tzw. klauzula rozsądku). Przesłanki negatywne nie mają zatem charakteru bezwzględego, a pojęcia nieostre „słuszność” i „humanitaryzm” pozwalają sądowi dokonać oddłużenia także wtedy, gdy zachodzą obiektywne przesłanki niweczące takie uprawnienie upadłego. „Względy słuszności” to powszechnie panujące zasady godnego postępowania, uniwersalne reguły uczciwości obowiązujące uczestników życia społecznego i obrotu gospodarczego, będące uzewnętrznieniem ogólnego poczucia sprawiedliwości, z kolei „względy humanitarne” to okoliczności dotyczące bezpośrednio osoby dłużnika, jego właściwości i warunków osobistych, np. bieda, niepełnosprawność fizyczna czy choroba⁵².

⁴⁹ M. Geronim: *Moralność płatnicza dłużnika*. W: *Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe*. Red. A. Machowska. Wyd. 2. Warszawa 2021, s. 666–670.

⁵⁰ R. Adamus: *Oddłużenie w upadłości konsumenckiej i układzie konsumenckim*. Warszawa 2020, s. 57.

⁵¹ *Ibidem*, s. 97.

⁵² M. Lizurek: *Upadłość konsumencka byłego przedsiębiorcy od 1 stycznia 2016 roku*. „Fenix.pl” 2016, nr 1, s. 28–30.

Ustawodawca dopuścił więc w regułach prawa upadłościowego, co należy podkreślić, możliwość oddłużenia osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej lub zawodowej również wówczas, gdy osoba taka doprowadziła do swojej upadłości lub istotnie zwiększyła jej stopień umyślnie lub wskutek rażącego niedbalstwa, a nawet wtedy, gdy dokonała tego w sposób celowy, m.in. przez trwonienie części składowych majątku. Zarazem przyjęto, że jednym z podstawowych celów ustawy Prawo upadłościowe jest umorzenie zobowiązań upadłego niewykonanych w postępowaniu upadłościowym, i to nie tylko wobec osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej lub zawodowej, lecz także wobec osób fizycznych, które ją prowadzą.

Do momentu zmiany tytułu rozdziału XXXVI k.k. rodzajowym przedmiotem ochrony przepisów tego rozdziału był obrót gospodarczy rozumiany jako relacje między podmiotami prowadzącymi działalność gospodarczą lub między profesjonalistą a podmiotem nieprowadzącym takiej działalności. Z perspektywy prawa upadłościowego sytuacja prawna w zakresie oceny zachowania danego dłużnika w stanie upadłości, niewypłacalności lub zagrożenia niewypłacalnością była wówczas w miarę przejrzysta, a linia orzecznicza – wypracowana. Natomiast po omawianej tu zmianie tytułu rodzajowym przedmiotem ochrony stały się także interesy majątkowe w obrocie cywilnoprawnym, czyli pomiędzy „konsumentami”. Jest to zmiana rewolucyjna, co wyeksponował Sąd Najwyższy w uwagach do projektu ustawy nowelizującej, już na wstępie podnosząc, że przyjęcie nowej nazwy dla rozdziału XXXVI k.k. ma charakter zasadniczy, rzutujący na orzecznictwo sądowe w odniesieniu do wszystkich typów czynów zabronionych określonych w tym rozdziale, gdyż tytuł rozdziału immanentnie wiąże się z funkcją ochronną prawa karnego. Jak stwierdził Sąd Najwyższy, wskazana zmiana spowoduje, że przestanie mieć znaczenie, czy dane zachowanie występuje w obrocie gospodarczym, czy też w obrocie cywilnoprawnym, a ponadto poszerzy ona zakres kryminalizacji wszystkich typów czynów zabronionych ujętych w rozdziale XXXVI k.k. Tytułem przykładu: za zachowanie określone w art. 300 § 1 k.k. będzie się ponosić odpowiedzialność karną także wówczas, kiedy stosunek zobowiązaniowy nie powstanie w obrocie gospodarczym, a więc wówczas, gdy zrodzi się on w obrocie cywilnoprawnym, w którym po obu stronach znajdują się nieprofesjonaliści, co w poprzednim stanie prawnym było wykluczone⁵³.

Nowelizacja Kodeksu karnego w opisywanym zakresie doprowadziła zatem do ewidentnego rozziwku, m.in. z jednej strony przepisy karne

⁵³ Uwagi Sądu Najwyższego do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Prawo o ruchu drogowym...

sankcjonują doprowadzenie się przez dłużnika do upadłości lub niewypłacalności, również w sposób lekkomyślny (co wiąże się z obowiązkiem naprawienia szkody z art. 46 § 1 k.k. oraz obowiązkami okresu próby z art. 72 § 2 k.k.), a z drugiej strony osoba fizyczna nieprowadząca działalności gospodarczej lub zawodowej może obecnie, w takim samym stanie faktycznym, uzyskać oddłużenie (umorzenie długów) według norm ustawy Prawo upadłościowe.

Oprócz problemów o charakterze generalnym nowelizacja wywołała mniejsze, ale też wymagające rozwiązania. Dla przykładu: zauważyć należy, że podmiot przestępstw z art. 301 k.k. musi być dłużnikiem „kilku wierzycieli”, co oznacza liczbę pomiędzy 3 a 9. Wzbudza to uzasadnione wątpliwości w kwestii penalizacji zachowania dłużnika w sytuacji, gdy wierzycieli jest wielu, czyli więcej niż kilku, oraz wówczas, gdy dłużnik ma wyłącznie jednego wierzyciela. Ta ostatnia sytuacja jest istotna, procedura upadłościowa przewiduje bowiem także oddłużenie osoby fizycznej nieprowadzącej działalności gospodarczej i mającej pojedynczego wierzyciela.

6. Zakończenie

Penalizacja obszaru związanego z interesami majątkowymi w obrocie cywilnoprawnym – zatem pomiędzy osobami fizycznymi nieprowadzącymi działalności gospodarczej lub zawodowej – doprowadziła do widocznego rozdźwięku między prawem karnym a prawem upadłościowym. Kolizja aksjologiczna ma miejsce wtedy, gdy ustawodawca nie przejawia uporządkowania w swoich preferencjach i w jednej normie wyżej stawia pewną wartość, w drugiej zaś postępuje odwrotnie. System prawa nie jest wówczas spójny w kwestii wartości. Zlikwidować kolizję można poprzez derogację danej normy, wykorzystanie reguł kolizyjnych bądź stosowną wykładnię. W tej konkretnej sytuacji reguła hierarchiczna *lex superior derogat legi inferiori*, reguła merytoryczna *lex specialis derogat legi generali*, reguła chronologiczna *lex posterior derogat legi priori* ani metareguły nie będą mieć zastosowania. Z dużym prawdopodobieństwem można także antycypować, że ustawodawca nie dokona wspomnianej derogacji przepisów karnych. Dla przykładu: w przeszłości nie uwzględnił konkluzji Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Karnego zawartych w uzasadnieniu projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 5 listopada 2013 r.⁵⁴ Zaproponowano wówczas uchylenie

⁵⁴ Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny. Komisja Kodyfikacyjna Prawa Karnego, 5.11.2013. Źródło: <https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/>

całego rozdziału XXXVI k.k. i umieszczenie części jego zmienionych przepisów w rozdziale odnoszącym się do innego rodzajowego dobra chronionego, mianowicie mienia. Generalnie komisja stanęła na stanowisku, że prawnokarną ochronę obrotu gospodarczego *de facto* realizują przede wszystkim przepisy chroniące ogół praw o charakterze majątkowym, zamachy na mienie powinny być karane niezależnie od tego, czy mienie to jest przedmiotem obrotu gospodarczego, czy też relacji pozagospodarczych, a całkowita rezygnacja z gospodarczego przymiotu przestępstw pozwoliłaby na zwalczenie patologii gospodarczej za pomocą prostszych i elastyczniejszych przepisów karnych. Mimo że współczesny doradca restrykturyzacyjny musi wydać krytyczną opinię o szczegółach zaproponowanych wtedy brzmień przepisów, które chronią wierzycieli, bezdyskusyjnie należy zaaprobować diagnozę Komisji, że przepisy kodeksowe w tym zakresie (art. 300–302 k.k.) są dotknięte szeregiem poważnych wad, takich jak: brak spójności z regulacjami i pojęciami cywilnoprawnymi, nadmierna kazuistyka, niejasne określenie charakteru strony przedmiotowej i podmiotowej. Obecnie, na skutek zmiany tytułu rozdziału XXXVI k.k., pozostaje jedynie taka wykładnia przepisów karnych, która opiera się na paradygmacie domniemania racjonalności ustawodawcy oraz na stanowczo przestrzeganej zasadzie subsydiarności prawa karnego wobec prawa upadłościowego.

Bibliografia

Literatura

- Adamus R.: *Oddłużenie w upadłości konsumenckiej i układzie konsumenckim*. Warszawa 2020.
- Currit M.: *Pokrzywdzenie wierzycieli przez dłużnika. Przestępstwa z art. 300 i 301 § 1 k.k.* Warszawa 2021.
- Gardocki L.: *Prawo karne*. Wyd. 20. Warszawa 2017.
- Gardocki L.: *Zagadnienia teorii kryminalizacji*. Warszawa 1990.
- Geronim M.: *Moralność płatnicza dłużnika*. W: *Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe*. Red. A. Machowska. Wyd. 2. Warszawa 2021.
- Górniok O.: *Koncepcja przestępstw gospodarczych w doktrynie niemieckiej a polityka kryminalna*. „Państwo i Prawo” 1993, nr 1.
- Górniok O.: *Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie*. Warszawa 1994.
- Górniok O.: *Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu (rozdz. XXXVI KK art. 296–309)*. W: *Prawo karne gospodarcze*. Red. O. Górniok. Warszawa 2003.
- Hałas R.G.: *Dobro chronione (przedmiot przestępstwa)*. W: *Prawo karne*. Red. A. Grześkowiak, K. Wiak. Wyd. 7. Warszawa 2020.

- Hrycaj A.: *Pokrzywdzenie wierzycieli jako przesłanka odmowy otwarcia postępowania restrukturyzacyjnego*. „Doradca Restrukturyzacyjny” 2016, nr 1.
- Hrycaj A.: *Prawo i postępowanie upadłościowe osób fizycznych nieprowadzących działalności gospodarczej*. Warszawa 2020.
- Kulik M.: *Art. 301 [Pokrzywdzenie wierzycieli]*. W: *Kodeks karny. Komentarz*. Red. M. Mozgawa. Wyd. 8. Warszawa 2017.
- Lizurek M.: *Upadłość konsumencka byłego przedsiębiorcy od 1 stycznia 2016 roku*. „Fenix.pl” 2016, nr 1.
- Machowska A.: *Geneza reformy postępowań, założenia nowelizacji i jej główne cele*. W: *Prawo restrukturyzacyjne i upadłościowe*. Red. A. Machowska. Wyd. 2. Warszawa 2021.
- Majewski J.: *Art. 300*. W: *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 278–363 Kodeksu karnego*. Red. A. Zoll. Kraków 1999.
- Mucha A.: *Struktura przestępstwa gospodarczego oraz okoliczności wyłączające bezprawność czynu w prawie karnym gospodarczym. Analiza teoretyczna i dogmatyczna*. Warszawa 2013.
- Patora K.: *Prawnokarna ochrona wierzycieli. Zagadnienia teorii i praktyki*. Łódź 2020.
- Skorupka J.: *Prawo karne gospodarcze. Zarys wykładu*. Warszawa 2005.
- Wolter W.: *Funkcja błędu w prawie karnym*. Warszawa 1965.
- Zawłocki R.: *Podstawy odpowiedzialności karnej za przestępstwa gospodarcze*. Warszawa 2004.
- Zawłocki R.: *Przestępstwa przeciwko obrotowi gospodarczemu. Zagadnienia ogólne*. W: *System prawa karnego. T. 9: Przestępstwa przeciwko mieniu i gospodarcze*. Red. R. Zawłocki. Wyd. 2. Warszawa 2015.
- Zawłocki R.: *Przestępstwa przeciwko wierzycielom w polskim prawie karnym*. Sopot 2007.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 12 października 1994 r. o ochronie obrotu gospodarczego i zmianie niektórych przepisów prawa karnego. Dz.U. 1994, nr 126, poz. 615.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553 ze zm.
- Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe. T.j. Dz.U. 2020, poz. 1228 ze zm.
- Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zmianie ustawy – Prawo upadłościowe i naprawcze oraz ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych. Dz.U. 2008, nr 234, poz. 1572.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2014 r. o zmianie ustawy – Prawo upadłościowe i naprawcze, ustawy o Krajowym Rejestrze Sądowym oraz kosztach sądowych w sprawach cywilnych. Dz.U. 2014, poz. 306.
- Ustawa z dnia 15 maja 2015 r. – Prawo restrukturyzacyjne. T.j. Dz.U. 2020, poz. 814 ze zm.
- Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców. Dz.U. 2018, poz. 646.

- Ustawa z dnia 6 grudnia 2018 r. o Krajowym Rejestrze Zadłużonych. T.j. Dz.U. 2019, poz. 55 ze zm.
- Ustawa z dnia 15 marca 2019 r. o zmianie ustawy – Prawo o ruchu drogowym oraz ustawy – Kodeks karny. Dz.U. 2019, poz. 870.
- Ustawa z dnia 30 sierpnia 2019 r. o zmianie ustawy – Prawo upadłościowe oraz niektórych innych ustaw. Dz.U. 2019, poz. 1802.

Orzecznictwo

- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2002 r. II KKN 220/00. LEX nr 55524.
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 20 listopada 2000 r. I KZP 31/00, OSNKW 2001, nr 1–2, poz. 5. LEX nr 44029.
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 26 listopada 2003 r. I KZP 32/03. Legalis nr 59874.

Źródła internetowe

- Uwagi Sądu Najwyższego do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Prawo o ruchu drogowym. 24.01.2018. Źródło: <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12307059/12484417/12484420/dokument328113.pdf> [dostęp: 19.09.2021].
- Uzasadnienie projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny. Komisja Kodyfikacyjna Prawa Karnego, 5.11.2013. Źródło: <https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/dzialalnosc/komisje-kodyfikacyjne/komisja-kodyfikacyjna-prawa-karnego/komisja-kodyfikacyjna-prawa-karnego-2009-2013> [dostęp: 19.09.2021].
- Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Prawo o ruchu drogowym oraz ustawy – Kodeks karny. Druk nr 2878. Sejm VIII kadencji, 24.09.2018. Źródło: <https://orka.sejm.gov.pl/druki8ka.nsf/0/B0B303E8640376EBC125831A003532BF/%24File/2878.pdf> [dostęp: 19.09.2021].